

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 27 (Haziran / June 2022), 169-185

Ma'rûf el-Kerhî'nin Sûfi Şahsiyeti ve Tasavvufun Menşesindeki Rolü
The Sufi Personality of Ma'rûf al-Karkhî and His Role in Sufism's Origin

Soner ERASLAN

Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı
Res. Assist., Inonu University, Faculty of Theology, Department of Sufism
soner.eraslan@inonu.edu.tr / ORCID: 0000-0002-4293-9265

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 24 Mart/March 2022 Kabul Tarihi / Date Accepted: 09 Mayıs/May 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran/June 2022 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Atıf / Cite as

Eraslan, Soner. "Ma'rûf el-Kerhî'nin Sûfi Şahsiyeti ve Tasavvufun Menşesindeki Rolü". *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (Haziran 2022), 169-185.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Soner Eraslan).

Yayıncı / Published by

Firat Üniversitesi/ Fırat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

The Sufi Personality of Ma'rûf al-Karkhî and His Role in Sufism's Origin

Abstract: The problem of the origin of religious sciences has been discussed by both Islamic scholars and orientalist from sectarian, cultural, social and many different aspects. Sufism is one of the main sciences that are the subject of these discussions in terms of its source. Some Western researchers; they regarded the religion of Islam as inadequate in the face of the complexity of sufism. They claimed that the science of sufism was inspired by different religions and traditions such as Christianity Gnosticism, Buddhism, Persian and Indian. Another discussion on the origin problem of sufism is that it is of Shia origin. Some early sufis have been scrutinized on the aforementioned issues due to their social environment and teachings. The scope of the study will be created specifically for Ma'rûf al-Karkhî (d. 200/815). The relevant issue will be evaluated from this aspect. Because Ma'rûf attracts attention as an extremely important sufi because he is at the center of the science of sufism. As a matter of fact, Sarî al-Saqatî, who is the first person to mention states and authorities in the records, states that he acquired all his knowledge through Ma'rûf. Sarî, on the other hand, influenced Junayd because he was the uncle and teacher of Junayd, known as "seyyidü't-taife". Therefore, the life and teachings of Ma'rûf have spread to the foundation of sufism. Besides, it has made him a shareholder in the formation of the theoretical background of sufism. Ma'rûf's reconciliation of Sufism with truths can be considered as an example. The subject of the article is the sufi life of Ma'rûf al-Karkhî, who is at the center of these discussions, and his role in the origin of sufism because his family is a member of the Sâbiî or Christianity religion and he is a Muslim at the hands of Imam Alî al-Riḍā (d. 203/819). Ma'rûf is in contact with other religions because of his family. In addition, he is in close contact with Alî al-Riḍā in the chain of isnad, which includes seven imams, whom Shiite circles call "golden circle". Therefore, the fact that he is one of the leading figures in the history of sufism increases the importance of the subject in his eyes. Therefore, while the life of Ma'rûf will be examined through the history of sufism, the history of sufism will be mentioned from the specificity of Ma'rûf. Because, in contrast to the normative sciences, the sufi field is dominated by the experiences and teachings of the sufis. When considered for sufis, knowledge of genealogy, death and birth is secondary. Rather, they consider situations such as life, behavior, forms of worship, words and teachings more important. As such, the experiences and teachings of each of the early sufis are extremely important in terms of understanding the science of sufism. In the science of sufism, in which written literature was formed in a relatively late period, the subject, content and methodology of this science, especially the terminology, were obtained from the biographies mentioned in the Sufi's *tabaqât*. In this study, the role of Ma'rûf al-Karkhî in the origin of sufism will be mentioned, taking into account the aforementioned characteristics of the *tabaqât*. But before that, a brief biography of Ma'rûf will be given. Because the life of Ma'rûf contains clues of his role in the origin of sufism. The biography of Ma'rûf created in the article will be built on the narrations declared in the *Tabaqâtu's-sûfiyya* of Abu Abdurrahman es-Sulamî (d. 412/1021). The narrations about Ma'rûf's mystical life will be evaluated by comparing the opinions of some Islamic scholars and orientalist on the subject. While doing this, besides the descriptive method based on historical, geographical and literal data, content analysis methods were applied by examining and criticizing the data. When the previous small-scale studies on Ma'rûf are examined, it is seen that the sufi aspect has been brought to the fore. However, it is seen that sufism is not evaluated on the axis of its origin problematic. In this study, the narrations about Ma'rûf in classical and modern literature will be compiled and a monographic study will be presented, specific to the origin problematic of sufism. Reynold Alleyne Nicholson and names like Arthur John Arberry, who had similar thoughts with him, added Christianity to the sources of mysticism from the life of Ma'rûf al-Karkhî. However, there are some orientalist who reject this idea. Louis Massignon is among the leading figures opposing this idea. According to him, the origin of the science of Sufism was founded on the following principles: "i, the Qur'an; ii, religious sciences such

as hadith, fiqh, nahiv; iii, the terminology of the first mutakallims, and iv, the scientific language that became the language of science and philosophy in the East, consisting of Greek, Persian and other languages in the first six centuries Gregorian.” In this case, an opinion emerges from Massignon's views that the origin of sufism is based on Islamic dynamics. Another issue discussed in the article is the relationship between sufism and Shia, built specifically for Ma'rûf al-Karkhî. The meetings between Imam Alî al-Riḏâ and Ma'rûf al-Karkhî and the relations between them will be mentioned with the quotations from various books and tabaqât type works. However, some Shiite and Sunni sources are of the opinion that they did not meet. The names that will be the subject of this study are some early and modern figures such as Taqî ad-Dîn Ibn Taymiyyah (d. 728/1328), Abdulhussein Zarrinkoub (d. 1923-1999), Kamil Mostafa Al-Sheybi, Mehmet Ali Büyükkara. Their assessments that the two of them did not meet will be included in their works. There may be different reasons for the names in question to adopt this view, in contrast to many tabaqât and works written before them. However, it is seen that especially Ibn Taymiyyah wanted to eliminate these narrations with the aim of defending the Sunni thought and apologetic concerns. Thus, Sunni doctrine and Shiite thought will not be able to establish any connection and interaction will not occur. In addition, people who adopt Shiite thought such as Kamil Mostafa Al-Sheybi and Abdulhussein Zarrinkoub are among those who say that there is no possibility of meeting Ma'rûf and Imam Alî al-Riḏâ. Because in such a case, Imam Alî al-Riḏâ entrusted the "tariqa / esoteric" aspect of religion to Ma'rûf al-Karkhî. He, on the other hand, will be deemed to have represented only the "Imamat" and the outward aspect of religion.

Keywords: Sufism, Origin of Sufism, Christianity, Shia, Ma'rûf al-Karkhî, Alî al-Riḏâ.

Ma'rûf el-Kerhî'nin Sûfi Şahsiyeti ve Tasavvufun Menşesindeki Rolü

Öz: Bu çalışmanın konusu, bazı İslâm âlimleri ve oryantalistler tarafından tartışılmalan tasavvuf ilminin menşei probleminin Ma'rûf el-Kerhî özelinde değerdendirilmesidir. Reynold A. Nicholson gibi oryantalistlerin bir kısmı tasavvufun giriftliği karşısında İslâm dinini yetersiz görmüş, bu ilim dalının Hristiyanlık Gnostisizmi, Budizm, Fars ve Hint gibi farklı din ve geleneklerden mülhem olduğunu iddia etmiştir. Kimi düşünürler ise tasavvuf ilminin menşei Şîlik çerçevesinde tartışmışlardır. Sözelimi Sünnî kanat içerisinde Takıyüddin İbn Teymiyye gibi bazı isimler ve Şîf doktrinini benimseyen Abdülhüseyin Zerrînkûb ve Kâmil Mustafa eş-Şeybî gibi şahsiyetler Ma'rûf el-Kerhî ile İmam Ali Rıza'nın görüşme ihtimalleri üzerine birtakım mütalaalarda bulunmuşlardır. Zira Ma'rûf'un ailesinin farklı bir dine mensup olması ve kendisinin İmam Ali er-Rızâ elinden Müslüman olması onu bu tartışmaların merkezine sevk etmiştir. Çalışmanın amacı Ma'rûf özelinde tasavvufun menşei hususunda serdedilen görüşlerin değerdendirilip erken ve klasik dönem sûfi literatürü ışığında tetkik edilmesidir. Çalışmanın kapsamı ise Ma'rûf hakkında erken ve klasik dönem sûfi literatüründe nakledilen fragmanlar ve bazı İslâm âlimleri ve oryantalistlerin konu hakkındaki savları ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tasavvufun Menşei, Hristiyanlık, Şîlik, Ma'rûf el-Kerhî, Ali er-Rızâ.

Giriş

Dinî ilimlerin menşei problemi gerek İslâm âlimleri gerekse oryantalistler tarafından mezhepsel, kültürel, sosyal ve birçok farklı yönden tartışılmıştır. Tasavvuf alanı, kaynağı açısından tartışmalara konu olan başlıca ilimlerdenidir. Bazı Batılı araştırmacılar; tasavvufun karmaşıklığı karşısında İslâm dinini yetersiz görmüş, Hristiyanlık Gnostisizmi, Budizm, Fars ve Hint gibi farklı din ve geleneklerden esinlenerek ihdas edildiğini belirtmiştir. Tasavvuf ilminin menşei problemindeki diğer bir tartışma ise onun Şîa kökenli olduğu hususundadır. Bazı erken dönem sûfilere, sosyal çevreleri ve öğretileri sebebiyle sözü geçen hususlarda mercek altına alınmıştır.

Makalenin konusu, ailesinin Sâbilik veya Hıristiyanlık dinine mensup olması ve kendisinin İmam Ali er-Rızâ (öl. 203/819) elinden Müslüman olması hasebiyle bu tartışmaların merkezinde yer edinen Ma'rûf el-Kerhî'nin (öl. 200/815) sûfi yaşantısı ve tasavvufun menşesindeki rolüdür. Ma'rûf'un ailesinden ötürü diğer dinlerle temas halinde olması, Şîî çevrelerin silsile-i zeheb olarak isimlendirdikleri yedi imamın yer aldığı isnad zincirindeki Ali er-Rızâ ile yakın bir münasebette bulunması ve tasavvuf tarihinin önde gelen simalarından olması konunun önemini artırmaktadır. Binaenaleyh tasavvuf tarihi üzerinden Ma'rûf'un yaşantısı irdelenirken, Ma'rûf özelinden de tasavvuf tarihine değinilecektir. Zira normatif ilimlere mukabil tasavvuf alanını, sûfilerin yaşantı ve öğretileri domine etmektedir.

Sûfiler için düşünüldüğünde künye bilgileri, ölüm ve doğum ile ilintili malumâtlar ikincildir. Onlar daha ziyade yaşantı, davranış, ibadet şekilleri, söz ve öğretiler gibi durumları elzem olarak görürler. Hal böyle olunca tasavvuf ilminin anlaşılması hususunda özellikle ilk dönem sûfilerinin her birinin yaşantı ve öğretileri son derece ehemmiyet arz etmektedir. Yazılı edebiyatın nispeten geç bir dönemde oluştuğu tasavvuf ilminde, terminoloji başta olmak üzere bu ilmin mevzuu, mesâili, metodolojisi gibi meseleler, sûfi tabakâtlarında zikredilen biyografilerden edinilmiştir. Bu çalışmada, tabakâtın sözü geçen özellikleri göz önünde bulundurularak Ma'rûf el-Kerhî'nin tasavvufun menşesindeki rolüne değinilecektir. Fakat bundan önce Ma'rûf'un kısaca biyografisine yer verilecektir. Zira Ma'rûf'un yaşantısı tasavvufun menşesindeki rolünün ipuçlarını barındırmaktadır. Makalede oluşturulan Ma'rûf biyografisi, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (öl. 412/1021) Tabakâtu's-sûfiyye'sinde beyan edilen rivayetler üzerine inşa edilecektir. Ma'rûf'un tasavvufi yaşantısı hakkında tabakât ve menâkıbnâmelerde aktarılan rivayetler ile bazı İslâm âlimleri ve oryantalistlerin konu hakkındaki görüşleri mukayese edilerek değerlendirilecektir. Bu yapılırken tarihî, coğrafi ve literal verilere dayanılarak betimleme yönteminin yanında verilerin incelenerek kritik edilmesi ile içerik analizi yöntemlerine başvurulmuştur. Ma'rûf hakkında yapılan önceki küçük çaplı çalışmalar incelendiğinde sûfi yönünün ön plana çıkarıldığı fakat tasavvufun menşei problemiği ekseninde değerlendirilmediği görülmektedir.¹ Bu çalışmada klasik ve modern literatürde Ma'rûf hakkında yer alan rivayetler derlenecek ve tasavvufun menşei problemiği özelinde monografik bir çalışma sunulacaktır.

1. Ma'rûf el-Kerhî'nin Sûfi Şahsiyeti

Tabakât müellifleri içerisinde Ma'rûf'tan ilk bahseden ve kendinden sonraki birçok tabakât yazarının Ma'rûf hakkında serdettikleri rivayetlerin temelini oluşturan kişi Sülemî'dir. Ma'rûf hakkındaki bilgileri isnad zinciri ile aktaran Sülemî, Ma'rûf'un asıl adının Ebû Mahfûz Ma'rûf b. Feyrûz el-Kerhî olduğunu bildirmiş, bunun yanında Ma'rûf b. Feyruzân, Ma'rûf b. Alî gibi rivayetlerin de olduğunu nakletmiştir.² Kendini yedirilen ve konaklatılan bir köle ve misafir olarak tanımlayan Ma'rûf, dünyaya karşı edindiği tavrı açıkça ortaya koymaktadır.³ Sülemî ise onu şeyhlerin ulularından ve önde gelenlerinden biri olarak vasfetmiş; vera' ve fütüvvetle bilinen biri şeklinde tanıtmıştır. Onun İslâm'la tanışması İmam Ali er-Rızâ vesilesiyle gerçekleşmiş; Müslüman olduktan sonra İmam'a

¹ Ahmed Subhi Furat, "Ma'ruf el-Kerhî", *İslam Medeniyeti*, (1968), 14-17; Hamide Türk, *Ma'ruf el-Kerhî: Hayâtı, Tasavvufi Görüşleri ve "Menâkıbu Ma'ruf El-Kerhî" İsimli Eser* (Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 18-25; Yaşar Aydın, "Menakıbu Ma'ruf el-Kerhî", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/ (1986), 141-144.

² Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, *Tabakatü's-sufiyye*, thk. Nureddin eş-Şerîbe (Kahire : Mektebetü'l-Hancı, 1969), 83.

³ Ebû Nuaym Ahmed b Abdullah b İshak İsfahani el-İsfahâni, *Hilyetü'l-evliya ve Tabakatü'l-asfiya*, thk. Mustafa Abulkâdir Atâ (Beirut: Dârul-Fikr, 1997), 8/364.

hâciblik yaparak onun hizmetinde bulunmuştur.⁴ Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072), Sülemî'nin aksine Ma'rûf'u Ali er-Rızâ'nın azatlı kölesi olarak tanıtmıştır.⁵ Ma'rûf, Serî es-Sakatî'nin (öl. 251/865) hocası olup Davud et-Tâî (öl. 165/781)⁶ ile İbn Semmâk'ın (öl. 183/799) sohbetinde bulunmuştur. İbn Semmâk'ın tavsiyesiyle Ali er-Rızâ'nın hizmetinde bulunmanın dışında bütün meşguliyetlerini ve malını terk etmiştir.⁷

Bir topluluk (eş-şîatü) İmam'ın kapısına dayanınca izdiham yaşanmış ve bu kalabalık İmam'ın hâcibi olan Ma'rûf'un kaburgalarının kırılmasına, akabinde de vefatına sebebiyet vermiştir.⁸ Ma'rûf'un vefat tarihi hakkındaki rivayetleri zikreden Hatib el-Bağdâdî (öl. 463/1071); bunların hicrî 200, 201 ve 204 şeklinde nakledildiğini söylemiş fakat doğru olan tarihin 200 olduğunu ve kabrinin Bağdat'ta Babu'd-deyr mezarlığında bulunduğunu belirtmiştir.⁹ Bu makam dua ve taleplere vesile kılınarak şifa ve bereket temennisi ile ziyaret edilmektedir.¹⁰ Nitekim Sülemî, Ma'rûf'un kabri hakkında şu rivayeti nakletmektedir: "Ma'rûf'un kabri tecrübe edilmiş bir ilaçtır."¹¹ İbnü'l-Mülakkîn (öl. 804/1401), Ma'rûf'un kabrinde İhlas suresinin ilk ayetini okuyan kimsenin dileğine kavuşacağını belirterek Ma'rûf'un kabrini ziyaret ettiğini ve bunu bizzat tecrübe ettiğini söyler.¹² Bunun yanında Ma'rûf el-Kerhî, yeğeni Yakup'a "Evlâdım! Allah'tan bir şey istersen benim adıyla iste."¹³ sözü ile Serî'ye "Allah'tan bir şey dileyeceksen bana yemin ederek, Marûf'un hürmetine, diyerek iste."¹⁴ şeklindeki telkinleri onun kendisi ile tevessülde bulunulabilecek biri olduğunu göstermektedir. Binaenaleyh aktarılan rivayetler erken dönem tasavvufunda Ma'rûf özelinden tevessülde bulunmanın ilk örneklerini ortaya koymaktadır.

Sülemî'nin Ma'rûf'tan naklettiği rivayetler, bir bütünlük içerisinde ele alındığında onun Ma'rûf'u neden "vera" ve fütüvvet"¹⁵ ehli olarak nitelendirdiğini gösterir. Sözelimi Ma'rûf, -aynı zamanda Hz. Peygamber'in duası olan- şu ifadeyle niyazda bulunmaktadır: "Allah'ım, perçemlerimiz senin elindedir. Onun kontrolünü bize bırakma! Şayet böyle yapacaksan velimiz ol ve bizi doğru yol üzerine hidayete erdir."¹⁶ Bu rivayet Allah'a tam teslimiyeti ortaya koyar. Ma'rûf, muhabbetin insanlardan öğrenilen bir şey değil, Allah'ın mevhibe ve fazlından ibaret olduğunu belirtir.¹⁷ Ona göre Allah, kulu için hayır murat ederse amel; şer dilerse de cedel ve tembellik kapılarını açar.¹⁸ Ma'rûf,

⁴ es-Sülemî, *Tabakât*, 85; Ebü'l-Berekat Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Câmî, *Nefehâtü'l-üns min hazarâtü'l-kuds*, thk. W. Nassau Lees (Calcutta : W. N. Lees Press, 1859), 42; Lamiî Çelebî, *Evliya Menkabeleri = Nefahatü'l-üns*, thk. Süleyman Uludağ - Musafa Kara, çev. Lamiî Çelebî (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), 161; Ebü'l-Mevahib. Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali Mısıri Şa'rani, *et-Tabakâtü'l-kübra*, thk. Ahmed Abdulhalim - Tevfik Ali Vehbe (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dinâye, 2005), 104.

⁵ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul : Dergah Yayınları, 2016), 99.

⁶ Sülemî, *Tabakât*, 85.

⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 99-100.

⁸ Sülemî, *Tabakât*, 85; Câmî, *Nefehât*, 42; Lâmiî Çelebî, *Evliyâ Menkabeleri*, 161.

⁹ Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit el-Bağdadi, *Tarihu medineti's-selam* (Tunis : Darü'l-Garbi'l-İslami, 2015), 15/274-275.

¹⁰ es-Sülemî, *Tabakât*, 85; Şa'rani, *et-Tabakâtü'l-kübra*, 105; Ebü Hafs Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed İbnü'l-Mülakkîn, *Tabakâtü'l-evliya* (Beyrut : Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 214.

¹¹ Sülemî, *Tabakât*, 85. Evliyâ Çelebi, Ma'rûf'un kabrinde duanın kabulünün yanında aşağıdaki beytin yazıldığı mektupların, muhakkak sahibine ulaşacağını söyler:

Umarım mektubumu vâsıl ede minnî ileyh,

Hazret-i Ma'rûf-ı Kerhî rahmetullahi aleyh

Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman - Belgrad - Gelibolu - Manastır- Özü - Saraybosna - Slovenya - Tokat - Üsküp*, thk. Seyyit Ali Kahraman (İstanbul : Yapı ve Kredi Bankası, 2010), 1/1.

¹² İbnü'l-Mülakkîn, *Tabakâtü'l-evliya*, 214-218.

¹³ el-İsfahâni, *Hilye*, 6/364; Attar, *Tezkire*, 361.

¹⁴ Sülemî, *Tabakât*, 83.

¹⁵ es-Sülemî, *Tabakât*, 84; Ebü'l-Hasan Ali b. Osman el-Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi: Keşfu'l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul : Dergah Yayınları, 2016), 212; Attar, *Tezkire*, 357.

¹⁶ Sülemî, *Tabakât*, 87; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 99.

¹⁷ Sülemî, *Tabakât*, 89; Câmî, *Nefehât*, 43; Lâmiî Çelebî, *Evliyâ Menkabeleri*, 162; Attâr, *Tezkire*, 161.

¹⁸ Sülemî, *Tabakât*, 87, 90; İsfahâni, *Hilye*, 8/361; Attâr, *Tezkire*, 360; Şa'rani, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 105; İbnü'l-Mülakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 215.

amel işlemeyen cennet talebinin günah olduğunu dile getirir. Allah'ın emirlerini yerine getirmeyip mâlâyânî ile meşgul olan kişiye ise O'nun buğzedeceğini söyler. Bunun gibi başka bir rivayette de sebep olmaksızın şefaahat beklenmesini gurur; itaat edilmeyenden rahmetin umulmasını da cehalet ve ahmaklık olarak betimler.¹⁹ Ona göre taat, saf aşk ve hüsn-i muamele ile kalpten dünya sevgisi çıkarılarak gerçekleştirilmelidir.²⁰ Aksi takdirde yapılan hiçbir secde sahih olamayacaktır.²¹ Kişi böyle yaparak tevekkül ederse Allah, onun derdini döktüğü melcei, öğretmeni ve dostu olacaktır.²² Zira Ma'rûf, evliyâyı "tek endişeleri Allah olan, Allah için çabalayan ve Allah'a yönelen kimseler" olarak tanımlar.²³ Sülemî'nin, fütüvvetin önde gelen isimleri arasında zikrettiği Ma'rûf, cömertliği şöyle açıklar: "Cömertlik, ihtiyaç duyulan ve sıkışık olunan anda îsârda bulunmaktır."²⁴ Ma'rûf, vefanın hakikatini ise "Özü, gaflet uykusundan uyandırmak ve boş şeylerle uğraşmamak" şeklinde tarif etmektedir.²⁵ Görüldüğü üzere Ma'rûf'un hayat hikâyesi derlenirken tasavvufun temel kavramları da tanımlanmaktadır.

Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038), Ma'rûf'un biyografisini aktarmaya onun tasavvuf tanımı ile başlamıştır: "Tasavvuf; dünyevî tasarlardan kurtulmak, kirlerden arınmaktır."²⁶ Kuşeyrî'nin Ma'rûf'tan aktardığı tasavvuf tarifi, İsfahânî'nin naklettiği tanımı açıklar mahiyettedir: "Tasavvuf, hakikatleri almak ve halkın elinde bulunandan ümit kesmektir."²⁷ Ferîdüddin Attâr en-Nîsâbü'rî (öl. 618/1220), Tezkire'sinde Ma'rûf'tan naklettiği tasavvufun tanımı ise şöyledir: "Tasavvuf, hakikatleri almak, dakik şeyleri dile getirmek, halkın elinde ve avucunda bulunan şeylere bel bağlamamaktır." Ma'rûf'un yapmış olduğu tasavvuf tanımının bir başka açılımı şu sözünde görülmektedir: "Allah'a giden yol şöyledir: 'Kimseden bir şey isteme, kimsenin senden isteyeceği bir şeye sahip olma!'"²⁸ İki nakil birleştirildiğinde Ma'rûf'un Allah'a giden yolu O'nun dışındaki her şeyden yüz çevirmek olarak belirttiği ve bunu tasavvufla özdeşleştirdiği görülür.

Ebû Nuaym, Sülemî'nin aksine Ma'rûf'un İmam'ın elinden Müslüman olmasına değinmemektedir. Sülemî'nin önde gelen talebelerinden olan Ebû Nuaym'ın bu rivayete ulaşmaması imkân dâhilinde değildir. İsfahânî muhtemel bir Sünnî-Şîî spekülasyonundan çekinmiştir. Ebû Nuaym, naklettiği şu rivayetle Ma'rûf'un zühd anlayışını yeme-içme hususunun ötesine taşıdığına ışık tutar: "Benim için bir kadını görmekle bir duvarı görmek arasında fark yoktur." Onun bu sözleriyle cinselliğe karşı da benzer bir zühd anlayışı benimsediği görülmektedir.²⁹ Ma'rûf'un "Dişi bir koyun dahi olsa gözlerinizi ona bakmaktan sakının!"³⁰ sözü de bu minvaldedir. Her iki rivayet birleştirildiğinde onun koyu bir zühd anlayışına sahip olduğu ve bu konuda telkinlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Ali el-Cüllâbî el-Hücvirî (öl. 465/1072) ise Ma'rûf'u şöyle tanıtmıştır: "Rızâ dergâhına yapışan, İmam Ali er-Rızâ tarafından beslenip yetiştirilen Ebû Mahfûz b. Feyrûz (r.a.) eski şeyhlerden ve onların önde gelenlerinden idi. Fütüvvetle tanınmış, vera' ve inâbe ile anılmıştır." Ayrıca Hücvirî, Ahmed b. Hanbel'in biyografisini anlatırken Ma'rûf'un sohbetinde bulunduğunu belirtir.³¹ Hücvirî, Ma'rûf'un başlangıçta tasavvuf ilmine yabancı olduğunu, İmam vesilesiyle "ilmin fen ve şubelerinde sûffiler zümresinin önderi" olduğunu ifade eder. Hücvirî, Ma'rûf'un sadece şu sözünü aktarmaktadır:

¹⁹ Sülemî, *Tabakât*, 89; İsfahânî, *Hilye*, 6/537; Attâr, *Tezkire*, 360.

²⁰ Sülemî, *Tabakât*, 89; İsfahânî, *Hilye*, 8/367.

²¹ Sülemî, *Tabakât*, 89; İsfahânî, *Hilye*, 8/367; İbnü'l-Mülakın, *Tabakâtü'l-evliyâ'*, 215.

²² Sülemî, *Tabakât*, 87; İsfahânî, *Hilye*, 8/306; Attâr, *Tezkire*, 361.

²³ Sülemî, *Tabakât*, 90.

²⁴ Sülemî, *Tabakât*, 89; İsfahânî, *Hilye*, 8/367; Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 213; Attâr, *Tezkire*, 360.

²⁵ Sülemî, *Tabakât*, 88; Attâr, *Tezkire*, 360.

²⁶ İsfahânî, *Hilye*, 8: 360; Attâr, *Tezkire*, 360.

²⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 368.

²⁸ Attâr, *Tezkire*, 360.

²⁹ İsfahânî, *Hilye*, 8/366; Kuşeyrî, *Kuşeyrî risâlesi*, 99.

³⁰ Sülemî, *Tabakât*, 88.

³¹ Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 216.

“Fütüvvet ehlinin üç alameti vardır. Sadakatsizlik olmadan vefâ, cömertlik yapmadan methetmek ve istemeden vermek”. Hücvirî, akabinde bu rivayeti açıklar ve söz konusu özelliklerin hakikatte Allah’a ait hasletler olduğunu, O’nun dışındakilerde ise ödünç olarak bulunduğunu söyler.³²

Ferîdüddin Attâr en-Nîsâbü’rî, Farsça tasavvuf literatürünün zirve isimlerindedir. Edebî kişiliğini tabakât yazımında da göstererek sûfî biyografilerini daha müşahhas bir şekilde sunmuştur.³³ Attâr, eserinde Ma’rûf’u anlatırken şu veciz takdimi ile onun biyografisini özetlemektedir: “Vuslat nesiminin hem-demi, Celâl hâriminin mahremi, tarikatta baş örnek, hakikat yolunda rehber, şeyhliğin esrarına âşinâ, vaktin kutbu Ma’rûf el-Kerhî tarikat öncüsü, çeşit çeşit latifelere mazhar, kerâmet ve riyâzetleri çok olup fütüvvet ve takvada harika idi. Muazzam bir lütfa ve kurba mazhar olmuştu. Üns ve şevk makamında nihayete ermiştir.”³⁴ Daha önce Müslüman olduğunu “Hanîf din üzere olmak” şeklinde aktaran Kuşeyrî’ye ilave olarak Attâr, Ma’rûf’un İslâm’ı tercih etme durumunu şöyle zikreder: “Allah Resulü Muhammed dini üzereyim.”³⁵

Attâr, Tezkire’sinde Ma’rûf hakkında son olarak şunu söylemektedir: “Ma’rûf, ne cennet özlemi ne de cehennem korkusu için Allah’a ibadet etti. O, sadece O’na duyduğu özlemden dolayı ibadet etti ve O da onu en yüksek makama yüceltip aralardaki perdeleri kaldırdı. Mukaddes ve mücerreb ilaç işte budur.” Bu nakil aynı zamanda Ma’rûf’un duasının ve kabrinin dualara icabet edilmesine vesile olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında Râbia el-Adeviyye (öl. 185/801) ile özdeşleşen korku ve ümit olmaksızın Allah’a muhabbet beslemek Ma’rûf’ta da kendini gösterir.

2. Ma’rûf el-Kerhî Özelinde Tasavvufun Menşei Sorunu

Ma’rûf el-Kerhî’nin ailesinin Hıristiyan yahut Sâbiî olması ve İslâm’ı İmam Ali er-Rızâ’nın elinden benimsemiş olması özellikle tasavvufun menşei problemi tartışmalarında Ma’rûf’u merkezî bir konuma oturtur. Bu durum, tasavvuf tarihi üzerinden Ma’rûf’u değerlendirmeyi iktiza ederken, Ma’rûf özelinden de tasavvuf tarihine değinmeyi gerektirmektedir. Binaenaleyh bazı oryantalistlerin Ma’rûf özelinden tasavvufun menşei sorgulamaları üzerinde durduk. Bunun yanında birtakım Şîî müelliflerin, Ma’rûf-Ali Rızâ münasebetine temaslarını irdeledik.

Görüldüğü kadarıyla Ma’rûf’un neden ve nasıl İslâm’ı benimsediği, ailesinin buna tepkisi gibi konulara ilk değinen kişi Ebû Ali ed-Dekkâk’tan (öl. 405/1015) rivayetle Kuşeyrî olmuş ve konu hakkında şöyle söylemiştir: “Ma’rûf’un anne babası Hıristiyan’dı. Ma’rûf daha küçük bir çocukken onu öğretmenlerden birine teslim etmişlerdi. Öğretmen ona ‘Allah için üçüncüsüdür.’ dedikçe Ma’rûf, ‘Hayır! O, tektir.’ diyordu. Bu sebeple öğretmen onu dövmüş, Ma’rûf da mektepten kaçmıştı. Bunun üzerine anne babası ‘Keşke oğlumuz geri dönse de biz de onun dini her ne olursa olsun kabul etsek.’ demişlerdi. Ma’rûf, İmam Ali Rızâ’nın huzuruna varıp onun elinden İslâm’ı kabul etti. Ardından evine dönen Ma’rûf, kapıyı çaldı ve içerden ‘Kimdir o?’ sorusunu ‘Gelen, Ma’rûf’tur.’ diyerek cevapladı. ‘Hangi dini benimsedin?’ dediklerine ‘Hanîf dinini’ dedi ve bunun üzerine annesi ve babası Müslüman oldular.”³⁶ Kuşeyrî, bu rivayetiyle Sülemî’nin muğlak bıraktığı bilgilere başka bir boyut kazandırmış, Ma’rûf’un sosyal hayatına dair ilk malumâtı serdetmiştir.

Hatib el-Bağdâdî (öl. 463/1071), diğer tabakâtın aksine Ma’rûf’un ailesinin Sâbiî olduğunu ve Vâsit dolaylarındaki Nehrevân köyüne mensup olduklarını söylemektedir. Aşağıda detaylı olarak yer vereceğimiz Reynold Alleyne Nicholson’ın (d. 1868 – öl. 1945) Ma’rûf’un Müslüman olmazdan önceki hayatı hakkındaki düşünceleri muhtemelen bu rivayet üzerine kurulmuştur. Bağdâdî, bunun yanında

³² Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 213.

³³ Nedim Tan, Attâr’ın dinî bilgiyi edebiyatla süsleyerek eşsiz bir şekilde nasıl aktardığına işaret etmektedir. Tan, *Bir Dinî İdealin İfade Biçimleri: Râbia el-Adeviyye’den Kalanlar*, 123.

³⁴ Attâr, *Tezkire*, 357.

³⁵ Attâr, *Tezkire*, 358; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 99.

³⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 99.

Ma'rûf'un küçüklüğünden beri namaz kıldığını ve ailesine de namaz kılmalarını telkin ettiğini belirtir.³⁷

Attâr ise Ma'rûf'un cenazesi kaldırılacakken Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların "O, bizdendir." diyerek tartıştıklarını aktarır. Akabinde Ma'rûf'un "Benim cenazemi kim kaldırırsa ben ondanım." şeklindeki vasiyeti hatırlatılınca Yahudi ve Hıristiyanlar cenazesini kaldırmak için ona yönelmişlerse de başaramamışlar fakat Müslümanlar buna güç yetirmişlerdir.³⁸ Daha erken dönemlerdeki tabakât türü eserlerde rastlayamadığımız bu nakil iki türlü değerlendirilebilir. Birincisi Ma'rûf'un Müslüman olmadan önce Hıristiyan olması hasebiyle diğer din müntesiplerince de benimsenmesidir. İkincisi ise Ma'rûf'un insanlara olan muamelesinin "dinler üstü" diye tabir edilebilecek kadar geniş yüreklilikte olmasıdır.

Ma'rûf'un ailesinin Hıristiyan olması ve kendisinin küçüklüğünden beri koyu bir dindarlığı benimsediği aktarılmıştı. Bunun yanında Ma'rûf'un evlilik hakkındaki görüşleri yukarıda farklı tabakâttan nakillerle ortaya konulmuş ve genellikle evlilik karşıtı bir anlayışı benimsediği görülmüştü. Bu durumun küçüklüğünde temas halinde bulunduğu Hıristiyanlığın ruhbanlığından bakiye bir özellik olabilme ihtimali de akıllara gelmektedir. Dolayısıyla evliliğe karşı tutumunun buradan kaynaklandığı söylenebilir. Fakat İbn Mülakkîn'in naklettiği bir rivayette birisi Ma'rûf'u rüyasında görmüş ve ona şöyle demiştir: "Cenâb-ı Allah bana cenneti bahşetti. Lakin dünyadan evlenmeden göçtüğüm için içimde bir hasret kaldı."³⁹ Her ne kadar rüyada da olsa Ma'rûf'un bu sözünden evlenmediğine dair bir pişmanlık içinde olduğu görülmektedir. Yukarıda Ma'rûf'un kadınlar ve evlilikten bilinçli olarak kaçındığını nakledildi. Acaba Ma'rûf'un evlilik hakkındaki bu tutumu Hıristiyanlık ruhbanlığından kalma bir gelenek midir, koyu zühd anlayışının bir yansıması mıdır, yoksa dönem sûfilerinin benimsediği Allah'a yakınlaşma yollarından biri midir? Bu soruların tasavvuf-evlilik/cinsellik hususunda yapılacak araştırmalar dâhilinde tartışılması gerekmektedir. Böylece tasavvuf genelinde ve sûfiler özelinde daha detaylı yanıtlara ulaşılabilir.

er-Risâle'de Ma'rûf hakkında nakledilen en önemli rivayetlerden biri de Ebû Ali ed-Dekkâk'tan nakledilmiştir. Dekkâk'ın naklettiği cümle tasavvuf tarihi ve sûfî silsileleri ile ilgili şu rivayetidir: "Ben tasavvuf yolunu Nasrâbâdî'den, Nasrâbâdî Şiblî'den, Şiblî Cüneyd'den, Cüneyd Serî'den, Serî Ma'rûf'tan, Ma'rûf da Davud et-Tâî'den almıştır. Davud et-Tâî ise tâbiînden olan birçok zevatla görüşmüştür."⁴⁰ Böylece tasavvuf ilmi, tâbiîne dolayısıyla sahâbe ve Hz. Peygamber'e dayandırılmıştır. Ma'rûf'un içinde bulunduğu sûfî silsilesinde İmam Ali er-Rızâ'nın bulunmaması dikkat çekicidir. Zira Ma'rûf; Davud et-Tâî'den etkilenmesine karşın asıl ilmi Ali er-Rızâ'dan elde etmiştir.

Kuşeyrî'nin naklettiği rivayette Ma'rûf, İmam ile aynı silsilede yer almasa da ikisinin birlikte bulunduğu farklı varyantlar mevcuttur. Söz konusu silsile Ali er-Rızâ, Mûsâ el-Kâzım (öl. 183/799), Ca'fer es-Sâdik (öl. 148/765), Muhammed el-Bâkır (öl. 114/733), Ali Zeynelâbidîn (öl. 94/712), Hz. Hüseyin (öl. 61/680) ve Hz. Ali (öl. 40/661) şeklindedir.⁴¹ "Silsiletü'z-zeheb" de denilen yedi imamın bir silsilede yer almaları durumu Ma'rûf kanalı ile Sünnî düşüncede yer edinmiştir. Tasavvuf ile Şîî paradigmanın kesiştiği nokta da burasıdır. Bu silsile bazı tarikatlar tarafından kabul görmüşse de birtakım Sünnî ve Şîî âlimler tarafından çeşitli gerekçelerle reddedilmiştir. Her iki taraftan da bilhassa apolojik tutumlar sebebiyle ikilinin görüşmelerinin gerçekleşmediğini savunanlar bulunmaktadır.

³⁷ Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, 15: 265.

³⁸ Attâr, *Tezkire*, 362. Bunun gibi Süleyman Şeyhî'nin (ö. 1235/1819), *Bahrü'l-velâye*'de serdettiği rivayete göre Ma'rûf'un cenazesi bizzat yerinden kalkıp Müslümanlara doğru yönelmiştir. Bk. Köstendilli Süleyman Şeyhi, *Bahrü'l-velâye : 1001 Sufî*, çev. Sezai Küçük - Semih Ceyhan (İstanbul : Mavi Yayıncılık, 2007), 70-71.

³⁹ İbnü'l-Mülakkîn, *Tabakâtü'l-evliyâ*, 218.

⁴⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 385.

⁴¹ Reşat Öngören, "Ma'rûf-i Kerhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 28/67.

3. Tasavvufun Menşei Bağlamında Mühtedi Bir Sûfî Olarak Ma'rûf el-Kerhî ve Diğer Dinlerden Etkilendiği İddiası

Özelde tasavvuf ilminin, genelde İslâm dininin farklı kaynaklardan türediğini iddia eden birçok yazar ve çalışma bulunmaktadır.⁴² Onların bir kısmına göre tasavvuf; son derece karmaşık bir ilim olması hasebiyle menşei cihetinden başka din ve kültürlerden etkilenmeksizin inşa edilemez. Bu iddiada bulunanlardan bazıları tasavvuf ilminin İran-Hint geleneklerinden, bazıları ise fetihlerle birlikte tanınan Yeni Platoncu, Gnostik, Stoacı ve Hermetik akımları içinde barındıran Hıristiyan ruhbanlarından edinildiğini belirtmişlerdir.⁴³ Görüldüğü kadarıyla teorilerini oluştururlarken tasavvuf tarihindeki süreci göz ardı etmiş; gerekli irtibatları kurmakta zorlanmış ve genellikle bazı spekülasyonlar etrafında şekillendirmişlerdir.⁴⁴

Tasavvufun menşei problemi başlıca bir çalışma konusudur. Çalışmanın kapsamı Ma'rûf el-Kerhî özelinde oluşturularak ilgili konu bu minvalde tartışılacaktır. Zira Ma'rûf tasavvuf ilminin merkezinde bulunması hasebiyle son derece mühim bir sûfî olarak dikkatleri celp etmektedir. Nitekim kayıtlarda hal ve makamlardan ilk bahseden kişi olan Serî es-Sakatî,⁴⁵ bütün bildiklerini Ma'rûf vesilesiyle edindiğini belirtir.⁴⁶ Serî ise seyyidü't-tâife olarak bilinen Cüneyd'in dayısı ve hocası olması hasebiyle Cüneyd'e tesir etmiştir. Dolayısıyla Ma'rûf'un yaşantı ve öğretileri tasavvuf ilminin temeline sirayet etmiş ve teorik arka planının oluşmasında onu pay sahibi kılmıştır. Ma'rûf'un tasavvuf ile hakikatleri bağdaştırması buna örnek sayılabilir.⁴⁷

Marûf el-Kerhî ve ailesinin Hıristiyan yahut Sâbiî olduğunu ve sonradan Müslüman olduklarını çeşitli rivayetler doğrultusunda yukarıda belirtmiştik. Fakat Ma'rûf'un nasıl Müslüman olduğu ile ilgili tafsilatlı açıklamaların bulunması, Hıristiyanlıktan İslâm'a geçtiği ihtimalini yükseltmektedir. Hal böyle olunca birtakım oryantalistlerde Ma'rûf el-Kerhî'nin Hıristiyanlık düşüncesini İslâm'a taşıması ile birlikte tasavvuf ilminin ihdas edildiği ve haliyle bu ilmin başka bir kaynaktan mülhem olabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Zira kendisi tasavvuf ilminin kilit isimlerinden biridir ve ismi birçok tasavvuf silsilesinde yer almaktadır.

Reynold Alleyne Nicholson, bu tavrın tebellür ettiği önde gelen araştırmacılar arasındadır. The Mystics of Islam (İslâm Sûfîleri) adlı eserinde yirmi üç yıllık birikimi ışığında bu konuya değineceğini açıklar.⁴⁸ Akabinde tasavvuf ilminin ne kadar karmaşık olduğundan ve menşeinin bulunmasının zorluğundan bahseder.⁴⁹ Nicholson'un düşüncesine göre tasavvuf ilmi Hıristiyanlık Gnostisizmi, Budizm, Fars ve Hint gibi din ve geleneklerden derlenmiştir.⁵⁰ Nicholson, Ma'rûf ile ilgili olarak şöyle söylemektedir:

"Elimizde pek az kesin delil bulunmakla birlikte, ilk sûfî düşüncesinde yer alan marifet nazariyesinin işgal ettiği önemli mevki Hıristiyan gnostisizmi ile irtibat fikrini uyandırmaktadır.

⁴² "Arthur C. Gobineau (1816-1882), Ernest Renan (1823-1892), Edward H. Palmer (1840-1882), Friedrich Delitzsch (1850-1922) ve Max Horten (1874-1945) İran tesirinde; Alfred von Kremer (1828-1889), Ignâc Goldziher (1850-1921), Max Horten (1874-1945), Richard Hartmann (1881-1965) ve Robert C. Zaehner (1913-1974) Hint tesirinde; Adalbert Merx (1838-1909), Arent Jan Wensinck (1882-1939), Margaret Smith (1884-1970) ve Tor Andrae (1885-1947) Yahudi-Hıristiyanlık tesirinde ve Edward H. Whinfield (1836-1922) ve Reynold A. Nicholson ise tasavvuf ilminin Neo-Platonizm tesirinde kaldığını belirtirler." Detaylı bilgi için bk. Hikmet Yaman, "İsmi Olmayan Bir Hakikatten Hakikati Olmayan Bir İsme Varan Yolculuk: Oryantalist Çalışmalarda Tasavvufun Menşei Dair Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi* 1 (2016), 15-18.

⁴³ Reynold Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, çev. Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 14-15.

⁴⁴ Yaman, "İsmi Olmayan Bir Hakikatten Hakikati Olmayan Bir İsme Varan Yolculuk: Oryantalist Çalışmalarda Tasavvufun Menşei Dair Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", 46.

⁴⁵ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, 208.

⁴⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 100.

⁴⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 368.

⁴⁸ Reynold A. Nicholson, *İslâm Sûfîleri = The Mystics of Islam*, çev. Kemal Işık vd. (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014), 89.

⁴⁹ Nicholson, *İslâm Sûfîleri*, 45.

⁵⁰ Nicholson, *İslâm Sûfîleri*, 45-62.

Sûflîliği ‘ilahi hakikatlerin idraki’ şeklinde tarif eden ve bu tarifi, bu eserin girişinin ilk sayfasında nakledilen Ma’rûf el-Kerhî’nin ailesinin, Basra ile Vâsıt arasındaki Babil ovalarında oturan Sâbiîlerden olduğu rivayeti, dikkate değer bir husustur.”⁵¹

Nicholson’un Ma’rûf’un ailesinin Sâbiî dinine mensup olması rivayetini baz alarak onun irfan ile ilgili görüşlerini Hıristiyan Gnostisizmine dayandırması iki din arasında nasıl bir irtibat kurduğu düşüncesini akıllara getirmektedir. Anlaşılan o ki bu durum; Şinasi Gündüz’ün ifade ettiği üzere ilk dönem oryantalistlerinin Sâbiîliği “Vaftizci Yahya Hıristiyanları” şeklinde yanlış tanımlamalarından kaynaklanmaktadır.⁵² Nicholson, muhtemelen Ma’rûf hakkında yukarıda zikredilen diğer rivayetlere rastlamışsa da bu rivayetleri kullanma hususunda seçici davranmıştır. Zira yukarıda zikrettiğimiz, Ma’rûf’un cenazesinin kaldırılması hususundaki rivayetler yahut onun ruhbanlığı andıran koyu zühdüne dair nakiller daha ilgi çekicidir ve Hıristiyanlıkla irtibatlandırmaya oldukça müsaittir. Görüldüğü kadarıyla Nicholson’un Ma’rûf hakkındaki düşünceleri kendi perspektifinden ele alınmış subjektif bir yapıya sahiptir. Nitekim Attâr’ın Tezkire’sini İngilizceye tercüme eden⁵³ ve tasavvuf alanında birçok çalışmaya imza atan Arthur John Arberry (öl. 1969), Nicholson’un tasavvuf hakkındaki teorilerine de temas etmiştir. Onun bu görüşlerini dokuz maddede sıralayan Arberry, Ma’rûf hakkındaki düşüncesini herhangi bir değerlendirme yapmaksızın şöyle dile getirir:

“Hicrî ikinci yüzyılın sonlarına doğru sufizme yeni bir fikir akımı girmeye başladı. İslâmî olmayan ve karakter olarak teosofik olan bu fikirler, Ma’ruf el-Kerhî’nin söylemlerinden anlaşılır.”⁵⁴

Ma’rûf’un ruhbanlarla olan münasebetinden ortaya çıkan sonuçlar, Nicholson’un iddiasının aksi doğrultusundadır. Ma’rûf’un kendisini İslâm’a davet ettiği bir rahibin, onun ardından “Dünyada onun gibisi yoktur. Beni başka kelimelerle davet etseydi İsa Mesih zamanından beri benim ve atalarımın üzerine olduğu dini terk ederdim.” şeklindeki sözleri de bu minvaldedir.⁵⁵ Bir başka rivayet ise kendisine bir kap su ile gelenlerin getirdikleri kaplara bakarak onların maruz kaldıkları hastalıkları söyleyen rahip ile Ma’rûf arasında geçen olaydır. Rivayete göre Ma’rûf hastalanmış, yanındakilerden birisi ondan aldığı bir kap suyu rahibe götürmüş ve suya bakan rahip kabın sahibiyile tanışmak istemiştir. Bu vesileyle Ma’rûf’un yanına gelmiş, ondan son derece etkilenmiş ve Ma’rûf’un da telkini ile Müslüman olmuştur.⁵⁶ Binaenaleyh Ma’rûf’un rahiplerle karşılaşması esnasında etkileşimden söz etmek uzak bir ihtimaldir. Fakat rahiplerin Ma’rûf’un hallerinden etkilendikleri aşikârdır.

Şarkiyatçılar arasındaki en meşhur isimlerden ve bu alanın son temsilcilerinden biri olarak bilinen Louis Massignon (1883-1962), tasavvuf ilminin menşei hususunda Nicholson’dan farklı düşünmektedir. Sözelimi ona göre tasavvuf ilminin menşei şu hususlar üzerine bina etmiştir: “i, Kur’an-ı Kerim; ii, hadis, fıkıh, nahiv gibi dinî ilimler; iii, ilk mütekellimlerin ıstılahları ve iv, Doğuda, milâdî ilk altı asırda Yunanca, Farsça ve diğer dillerden oluşan, bilim ve felsefe dili haline gelen bilimsel dil.”⁵⁷ Massignon’un zikredilen görüşlerinden tasavvuf ilminin menşei İslâmî dinamiklere dayandırdığı yönünde bir düşünce hâsıl olmaktadır. Nitekim o, tasavvuf ilmini İslâm’ın zühd

⁵¹ Nicholson, *İslâm Sûfleri*, 50.

⁵² Şinasi Gündüz, “Sâbiîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 35/342.

⁵³ Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbü’rî Attar, *Muslim Saints and Mystics: Episodes From The Tadhkirat al-Avliya*, çev. John Arberry Arthur (London: Routledge and Kegan Paul, 1983).

⁵⁴ Arthur J. Arberry, *An Introduction To The History Of Sufism: The Sir Abdullah Suhrawardy Lectures For 1942* (London: Longmans Green and Co.Ltd., 1942), 44. Nicholson’un hocası ve aynı zamanda arkadaşı olan Edward Granwille Browne ise Ma’rûf’u zâhidâne ve biçimci dindarlığı aşip samimi, tutkulu, ödül yahut ceza arzusuyla değil Tanrı’yı O’nun için talep edenlerden biri olarak tanıtır. Edward Granwille Browne, *A Literary History of Persia* (London: T. Fiher Unwin, 1902), 424.

⁵⁵ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b Alî b Muhammed Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *Menâkıbu Ma’rûfi’l-Kerhi ve Ahbaruh* (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabi, 1985), 85.

⁵⁶ İbnü’l-Cevzî, *Menâkıbu Ma’rûf*, 164.

⁵⁷ Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, 22; Yaman, “İsmi Olmayan Bir Hakikatten Hakikati Olmayan Bir İsme Varan Yolculuk: Oryantalist Çalışmalarda Tasavvufun Menşeiine Dair Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, 39.

anlayışının devamı şeklinde değerlendirmektedir.⁵⁸ Massignon, Nicholson'a göre daha detaylı ve kapsamlı çalışmalarda bulunmuştur. Özellikle Hallâc-ı Mansûr (öl. 309/922) hakkında kaleme aldığı çalışmalarında tasavvufun menşeyini irdelemiştir. Hallâc-ı Mansûr'un eserlerinde yer alan zikir, tevhid, kabz, bast, üns gibi kavramları inceleyen Massignon, kendinden önceki şarkiyatçıların yaptığı gibi tasavvuf ilmine kaynak arayışında bulunmuştur.⁵⁹ Massignon'un ulaştığı sonuç, tasavvuf ilminin bölgesel etmenlerden kaynaklandığı yönünde olmuş, özellikle Kur'an-ı Kerim ve sünnet üzerine yoğunlaşmıştır.⁶⁰

Massignon, Ma'rûf'u dinî ilimler açısından merkezî bir konumda mevkilendirir. Onun resmettiği Ma'rûf perspektifinde İbn Hanbel'in taltifine mazhar olmuş; Halef b. Hişâm, Bezzâr, Zekeriya b. Yahya el-Mervezî ve Yahya b. Ebî Tâlib gibi muhaddisler onun talebeliğini yapmıştır. Bunun yanında başta Serî es-Sakatî olmak üzere Bağdat tasavvuf ekolü kendilerini Ma'rûf'a nispet etmişlerdir.⁶¹ Görüldüğü üzere Nicholson ile Massignon'un özelde Ma'arûf el-Kerhî'ye, genelde tasavvufun menşei problemine yaklaşımları farklılık arz etmektedir.

4. Ma'rûf el-Kerhî ve İmam Ali er-Rızâ İlişkisinde Tasavvuf-Şî'a Münasebeti

İmam Mûsâ el-Kâzım'ın vefatıyla birlikte Medine'de bulunan⁶² en büyük oğlu İmam Ali er-Rızâ'ya⁶³ Şîi cemaatin ekseriyeti tabi olmuştur.⁶⁴ Alioğulları ile arasını iyi tutmaya gayret eden halife Me'mûn (öl. 218/833), Ali er-Rızâ'yı veliyet ilan etmiştir.⁶⁵ Böylece Ali er-Rızâ istemeden de olsa kendini dönemin siyasetinin ortasında bulmuştur. Fakat Ali er-Rızâ'nın beklenmedik ölümü Me'mûn'u hüzne boğmuş ve eski adı Tûs olan bölgenin adını Meşhed olarak değiştirerek İmam'ı oraya defnettirmiştir.⁶⁶ Ali er-Rızâ'nın Ehl-i beyt'ten olmasının yanı sıra siyasal olarak da etkinlik kazanması hayatının yakından takip edilmesine sebebiyet vermiştir. Ma'rûf ile münasebetinin detaylarını bu vesileyle daha yakından görebilmekteyiz.

İmam Ali er-Rızâ ile Ma'rûf el-Kerhî'nin görüşmelerini ve aralarında vaki olan münasebetleri çeşitli kitap ve tabakât türü eserlerden nakillerle zikretmiştik. Fakat birtakım Şîi ve Sünnî kaynaklar bu görüşmenin gerçekleşmediği kanaatindedir. Çalışmamızın bu bölümünde Takıyüddin İbn Teymiyye (öl. 728/1328), Abdülhüseyin Zerrînkûb (öl. 1923-1999), Kâmil Mustafa eş-Şeybî ve Mehmet Ali Büyükkara'nın ikilinin görüşmediklerine dair değerlendirmelerine yer vereceğiz.

İbn Teymiyye, Şîi paradigmaya karşı apolojik bir üslupla kaleme aldığı Minhâcû's-sünne'sinde Şîi ve Sünnî düşüncesini ayrıştırırken İmam Ali er-Rızâ ile Marûf el-Kerhî'nin görüşme ihtimallerini değerlendirir. Bu bağlamda eserinin farklı bölümlerinde konuya değinen İbn Teymiyye, ilk olarak şöyle söylemektedir:

⁵⁸ Yaman, "İsmi Olmayan Bir Hakikatten Hakikati Olmayan Bir İsme Varan Yolculuk: Oryantalist Çalışmalarda Tasavvufun Menşeyine Dair Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", 38.

⁵⁹ Yaman, "İsmi Olmayan Bir Hakikatten Hakikati Olmayan Bir İsme Varan Yolculuk: Oryantalist Çalışmalarda Tasavvufun Menşeyine Dair Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", 38.

⁶⁰ Yaman, "İsmi Olmayan Bir Hakikatten Hakikati Olmayan Bir İsme Varan Yolculuk: Oryantalist Çalışmalarda Tasavvufun Menşeyine Dair Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", 39.

⁶¹ Louis Massignon, *Doğuş Devrinde İslam Tasavvufu*, thk. Osman Türer - Cengiz Gündoğdu, çev. Mehmed Ali Aynî (İstanbul : Ataç Yayınları, 2006), 108.

⁶² Mehmet Ali Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet : Musa Kazım ve Ali Rıza Dönemi Şiiliği ve Abbasiler* (İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2010), 194.

⁶³ Doğum yeri Medine'dir. Doğum tarihi olarak hicrî 148, 151, 153 yahut 158 yılları esas alınmıştır. 153 yılı nispeten daha çok öne çıkmaktadır. Bk. Ahmed Saim Kılavuz, "Ali er-Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 2/436.

⁶⁴ Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet*, 234-235.

⁶⁵ Nahide Bozkurt, "Me'mun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29/102.

⁶⁶ Kılavuz, "Ali er-Rızâ", 2/437.

“Bazıları ‘Ma’rûf el-Kerhî, İmam Rızâ’nın azatlı kölesidir.’, ‘O, İmam Rızâ’nın elinden Müslüman olmuştur.’ ve bazısı da ‘(Tasavvuf) silsileleri onunla muttasıldır.’ demişlerdir. Hâlbuki zikrettikleri bu şeylerin hepsi bu durumu bilenlerin ittifakıyla yalandır.”⁶⁷

İbn Teymiyye, “Bu iddialar ehlince yalandır.” diyerek reddettiği bu rivayetleri eserinin ilerleyen bölümlerinde tafsilatlı olarak açıklar. Eserin üslubu gereği müellif, râfızî olarak nitelendirdiği Şîf düşünceye mensup birinin sorularını cevaplayıp iddialarını çürütmektedir. Bu iddiaların bir kısmı dinî ilimlerin Şîf kaynaklı olduğu yönündedir. Sözelimi kelâm,⁶⁸ fıkıh⁶⁹ ve tasavvuf⁷⁰ gibi ilimler bunlardan bazılarıdır. İbn Teymiyye, diğer ilimlerle ilgili açıklamaları yaptıktan sonra konu tasavvufa gelmiş ve haliyle Ma’rûf ile İmam Rızâ’nın münasebetlerini mütalaa etmiştir. Râfızî’nin “Tasavvuf/Tarikat ilmi Hz. Ali’ye nispet edilir. Sûfilerin hepsi hırkayı Hz. Ali’ye dayandırır.” sözünün gerçeği yansıtmadığını belirten yazar, bu iddiaya iki şekilde cevap vermiştir. Bunlardan ilki, Hz. Ebû Bekir’in ümmetin en hayırlısı olduğu, imanın hakikatlerini ve irfanın hallerinin en ulvisine sahip olduğu yönündedir. Fakat Şîf düşünce arasında bu gerçeği kimsenin benimsemediğini belirtir.⁷¹ İddia karşısında sunduğu diğer argüman ise daha tafsilatlıdır. İbn Teymiyye, hırkanın -ki silsile kastedilir- birden çok yola isnad edildiğini, en meşhur olanın ise Hz. Ömer ve Hz. Ali yoluyla elde edildiğini vurgular. Hz. Ömer’den gelen isnad zinciri Üveys el-Karanî ve Ebû Müslim el-Horasânî şeklindeyken Hz. Ali’ye dayanan isnad Hasan el-Basrî → Ma’rûf el-Kerhî → Serî es-Sakatî → Cüneyd-i Bağdâdî olarak zikredilir.⁷² İbn Teymiyye, isnad zincirlerini serdettikten sonra tenkit etmeye koyulur ve şöyle söyler:

“Ma’rûf yoluyla gelen isnad kesinlikle kopuktur. Her ne kadar Ma’rûf el-Kerhî’nin Ali er-Rızâ b. Mûsâ ile görüştüğü söylense de bu kesinlikle batıldır. Ebû Nuaym gibi yazarlar bunun muttasıl ve sağlam bir isnad olduğunu zikretmemişlerdir. Ebû’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’nin Ma’rûf el-Kerhî’nin faziletlerini anlattığı kitabında da bu durum yoktur. Ma’rûf, Kerh’ten ayrılmamıştır. Ali b. Mûsâ’yı halife Me’mûn kendinden sonra gelecek olan veliaht ilan etmiştir. (Abbasîlerin) siyah renkli sembollerini yeşile çevirmiş, Ali er-Rızâ vefat edince tekrar siyaha döndürmüştür. Ma’rûf’un Ali b. Mûsâ ile görüşmesi mümkün değildir. Görüşüklerine yahut ondan bir şey aldığına dair güvenilir bir nakil de yoktur. Aksine Ma’rûf’un onunla görüştüğü, onun kapıcısı olduğu ve onu eliyle Müslüman olduğu bilinmemektedir. Bunların hepsi yalandır!”⁷³

Yukarıdaki pasajda İbn Teymiyye kat’i bir şekilde Ma’rûf ile Ali er-Rızâ’nın görüşmediklerini aktarmaktadır. Fakat gerçekten durum böyle midir? İbn Teymiyye’nin sunduğu argümanları tahlil ettiğimizde durum daha iyi anlaşılacaktır. Minhâcü’s-sünne’nin apolojik bir eser olması ve bazen cedelci bir üslup benimsemesi yer serdedilen delillerin tahkikten uzak olmasına sebebiyet vermektedir. Zira onun asıl maksadı Şîf doktrinini dinî düşüncenin merkezinde yer edinme ihtimalini bertaraf etmektir. Bunun yansımasını Ma’rûf ve İmam’ın münasebetinde görmek mümkündür.

İbn Teymiyye’den iktibas edilen söz konusu pasajda Ebû Nuaym’ın Hilye’sinde Ma’rûf el-Kerhî’nin İmam Ali er-Rızâ ile görüşmedikleri belirtilmişti. Lakin Hilye’ye bakıldığında aksi doğrultuda bir rivayete de rastlanmamaktadır.⁷⁴ Binaenaleyh bir meselenin bir eserde zikredilmemesi o meselenin yok sayılması için yeter sebep değildir. Bununla birlikte söz konusu olayın birçok eserde zikredilmesi yine bu görüşü desteklemektedir. Zira güvenilir addedilen ilk dönem eserlerin çoğunda bu durum zikredilmiştir.

⁶⁷ Takıyyuddîn Ahmed İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-sünneti’n-nebeviyye* (Riyad: Câmîatü’l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986), 4/61-62.

⁶⁸ İbn Teymiyye, *Minhâc*, 8/5.

⁶⁹ İbn Teymiyye, *Minhâc*, 7/529.

⁷⁰ İbn Teymiyye, *Minhâc*, 8/43.

⁷¹ İbn Teymiyye, *Minhâc*, 8/43.

⁷² İbn Teymiyye, *Minhâc*, 8/44.

⁷³ İbn Teymiyye, *Minhâc*, 8/44.

⁷⁴ İsfahânî, *Hilye*, 8: 360-368; İsfahânî, *Allah Dostlarının Dünyası*, 6: 523-538.

İbn Teymiyye, yukarıdaki pasajda Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) Menâkıbu Ma'rûfî'l-Kerhî ve ahbâruh eserini referans göstererek Ma'rûf'un Kerh'ten ayrılmadığını dolayısıyla İmam'la görüşmediklerini belirtmektedir. Fakat durum böyle midir? İbnü'l-Cevzî, Menâkıb'ında üslubu gereği bazen aktardığı ancak şüphe duyduğu rivayetleri değerlendirip tetkik etmektedir.⁷⁵ İbnü'l-Cevzî'nin söz konusu eserinde Ma'rûf'un İmam elinden Müslüman olduğu rivayet edilmektedir.⁷⁶ Fakat İbnü'l-Cevzî söz konusu rivayet hakkında bir değerlendirmede bulunmamıştır. Aksi istikamette bir görüş beyan etmediğinden İbnü'l-Cevzî'nin Ma'rûf ile İmam'ın görüştükleri düşüncesini benimsediği fikri doğmaktadır.

Edebiyat, tarih, din ve tasavvuf gibi birçok alanda araştırmalarda bulunan Abdülhüseyn Zerrînkûb (1923-1999) da Ma'rûf ile İmam Ali er-Rızâ'nın görüşme ihtimalini tartışanlardandır. Zerrînkûb öncelikle Ma'rûf'un adının Şîî tabakâta anılmadığını zikreder. Hal böyle olunca Ma'rûf hakkında aktarılan bilgilere temkinli yaklaşılmasını belirtir. Ona göre Attâr gibi bazı isimler bu hikâyeyi aktarsalar da durumun tarihî bir gerçekliği yoktur. Bunun yanında Ma'rûf'un sadece İmam Ali er-Rızâ ile değil İmam Ca'fer es-Sâdık (öl. 148/765) ile görüştüğüne dair rivayetlerin de bulunduğunu dile getirip Şîî âlimlerin bu görüşleri kabul etmediklerini söyler. Fakat Ca'fer es-Sâdık'ın vefat tarihinin çok daha erken bir zaman dilimine rast gelmesinden dolayı Ma'rûf el-Kerhî'nin Ma'rûf el-Harbûz adında bir şahısla karıştırılma ihtimalini öne sürerek bu rivayeti de bertaraf eder. Zerrînkûb, İmam Ali er-Rızâ ile ilintili olan rivayetleri de benzer bir yöntemle eleştirmektedir. Ma'rûf'un vefatının hicrî 200 yahut 201; İmam Ali er-Rızâ'nın da 202 yahut 204 yıllarına denk düştüğünü ve vefat tarihlerinin bu kadar yakın olmasının sorun oluşturduğunu beyan eder. Zerrînkûb'a göre Ma'rûf imamlarla değil olsa olsa Davud et-Tâî'nin ashâbı ile görüşmüştür.⁷⁷

Zerrînkûb'un eleştirileri tetkik edildiğinde güvenilir kaynaklar tarafından rivayet zincirleri ile nakledilen bilgilerin indi delillerle reddedilme çabası görülmektedir. Öncelikle bir rivayetin Şîî tabakâta yer almaması o olayı yaşanmamış saymaya yeterli değildir. Ayrıca yazarlarının Sünnî düşüncüyü benimsediği Farsça kaleme alınmış birçok eserde İmam Ali er-Rızâ ile Ma'rûf'un görüştükleri hadisesine yer verilmektedir. Bunun yanında hiçbir Sünnî eserde Ma'rûf ile Ca'fer es-Sâdık'ın görüştüklerine dair bir rivayet yer almamaktadır. Ma'rûf el-Kerhî'nin Ma'rûf el-Harbûz adında bir şahısla karıştırılabileceği ihtimali de mesnetsiz bir argümandır. Zira Zerrînkûb bu iddiayı bir ihtimale binaen serdetmektedir. Ayrıca Ma'rûf ile İmam Ali er-Rızâ'nın vefat yıllarının yakın olması görüşmeleri hususunda herhangi bir mâni teşkil etmemektedir.

Kâmil Mustafa eş-Şeybî'ye bakıldığında ise Şîî düşüncenin Ma'rûf ile İmam Ali er-Rızâ'nın görüşmelerine neden ihtimal vermediği daha açık bir şekilde görülür. Onun es-Sıla beyne't-tasavvufi ve't-teşeyyu' isimli eserindeki ilgili bölüm bu perdeyi aralamamıza yardımcı olmaktadır.⁷⁸ eş-Şeybî'nin naklettiğine göre İmam Ali er-Rızâ hicrî ikinci yüzyılın müceddididir. Marûf el-Kerhî ise zahitliği itibarıyla dönemin müceddidi sayılmaktadır. Fakat asıl dikkatleri celbeden konu bundan sonra serdedilmektedir. eş-Şeybî'nin iddiasına göre Ma'rûf ile İmam'ın görüşmeleri şöyle bir ihtimali barındırmaktadır: İmam Ali er-Rızâ dinin tarikat/bâtınî yönünü Marûf el-Kerhî'ye tevdi etmiş, kendisi ise yalnızca imameti ve dinin zâhir yönünü temsil etmiştir.⁷⁹ Böylece İmam er-Rızâ'dan sonra gelecek olan başta Muhammed el-Cevâd olmak üzere bütün imamlar zâhirî hal üzeredirler. Başka bir

⁷⁵ Ma'rûf'un ölümü hususunda yaptığı değerlendirmeler bu kabildendir. İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Ma'rûf*, 183.

⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Ma'rûf*, 51.

⁷⁷ Abdülhüseyn Zerrînkûb, *Cüsticu der Tasavvuf-i İnan* (Tahran : Müessesesi-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1988), 114-115.

⁷⁸ Kâmil Mustafa Süfler ile Şîî geleneğin giyim kuşam (hırka ve murakka), sohbet âdâbı ve silsile usulü hakkındaki benzerliklere dair görüşleri için bk. Şeybi, "Sufilerin Erkânı ve Bunların Şîîlikle Benzerliği", 417-437. Bunun yanında tasavvuf ve Şîî düşüncüyü uzlaştırma çabasına giren Seyyid Haydar Âmulî (ö. 787/1385), Şîîliğin bâtınî yönü ile ilgilenen kimseleri süflikle özdeşleştirdiği değerlendirmeleri bulunmaktadır. Onun bu ilişkilendirmedeki çıkış noktalarının başında *esrâr*, *velâyet*, *imâmet*, *şeriat-hakikat*, *bâtın-zâhir*, *avâm-havâs* gibi kavramlar gelmektedir. Süleyman Gökbulut, "Seyyid Haydar Âmulî ve Câmi'u'l-Esrâr ve Menba'u'l-Envâr Adlı Eserinde Tasavvuf Şîîlik İlişkisi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 37 (2016), 45-71.

⁷⁹ Kâmil Mustafa Şeybi, *es-Sılatu beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu'* (Beyrut : Dârü'l-Endelüs, 1982), 1/241.

anlatımla imamette bir bölünmüşlük meydana gelecektir. İrfânî imam Ma'rûf olmuş iken siyasî lider İmam Ali er-Rızâ'dır.⁸⁰ eş-Şeybî ilerleyen bölümlerde Şîî imamların otoritelerinin sarsılma ihtimalinden çekindiğinden olsa gerek İmam Ali er-Rızâ ile Ma'rûf'un coğrafî, tarihî ve aklî birtakım gerekçelerle görüşme ihtimallerinin muhal olduğunu dile getirir.⁸¹ İbn Teymiyye'de karşılaştığımız apolojik tutumun bir benzerine Kâmil eş-Şeybî'de de rastlamaktayız. Birincisi Sünnî düşüncenin Şî'a etkisinden korunması amacıyla İmam Ali er-Rızâ ile Ma'rûf'un görüşmediği savında bulunurken diğeri de benzer bir tavır ile ikilinin görüşemeyeceğini belirtmektedir. Aynı konunun farklı ideolojik görüşlerden dolayı benzer şekilde yorumlandığı görülmektedir.

Mehmet Ali Büyükkara, İmam Ali er-Rızâ ile Ma'rûf'un görüşmelerini Me'mûn'un İmam'ı veliaht olarak ataması, böylece hilafetini meşrulaştırıp kuvvetlendirmesi ve Ali er-Rızâ'nın bu uğurdaki yolculukları üzerinden değerlendirir. Me'mûn'un bu kararı İmam'a Merv'den Medine'ye gönderilen bir mektupla bildirilmiştir.⁸² Me'mûn'un ısrarlı teklifini sıcak karşılayan Ali er-Rızâ, hicrî 201 yılında Medine'den yolculuğa çıkmıştır.⁸³ Büyükkara, İmam'ın yolculuğu sırasında Kûfe ve Bağdat'a uğrama ihtimalini tartışıp bu konudaki rivayetleri aktarmaktadır. Bir rivayete göre İmam, Kûfe'nin güney-batısındaki Kadisiyye bölgesine uğramıştır. Burada Şîî düşüncüyü benimseyen kimselerle bir araya gelmiştir. Diğer bir rivayet ise Ahmet el-Bezantî kanalı ile nakledilmektedir. O, İmam'ın Kûfe'ye uğramadan doğrudan Basra'ya geçtiğini belirtmektedir. Zira İmam'ın yol güzergâhını Me'mûn belirlemiştir. Büyükkara, Râvendî'den naklettiği rivayetle bu düşüncesini destekler ve İmam'ın Kûfe'ye uğramadığına dair benzer ifadeleri Bağdat için de serdedir.⁸⁴ Birtakım tarihî ve coğrafî çıkarımlara dayanan Büyükkara, İmam Ali er-Rızâ'nın tasavvufu ile irtibatı bağlamında Ma'rûf el-Kerhî ile görüşmelerinin ispatının mümkün olmadığını söyler.⁸⁵ Fakat diğer yandan - yukarıda belirttiğimiz üzere- yalnızca sûfi tabakâtı değil birçok güvenilir tarihî ve coğrafî alanda kaleme alınmış eserler ikilinin görüştüğünü belirtmektedir.

Sonuç

Tasavvufun menşei problemi gerek oryantalistler gerekse de İslâm âlimleri tarafından tartışılmalıdır. Bazı kesimler diğer din ve geleneklerin tesirinde kaldığı kanaatindeyken bir kısım araştırmacılar ise tasavvufu Şîî düşüncenin uzantısı olarak değerlendirmişlerdir. Ma'rûf el-Kerhî'nin Hristiyanlık yahut Sâbiî dinine mensup olması ve kendisinin İmam Ali er-Rızâ elinden İslâm'ı benimsemesi onun bu tartışmaların merkezinde yer almasına sebebiyet vermiştir. Böylece tasavvufun menşeinin bir sûfi üzerinden tartışılması mümkün olmuştur. Binaenaleyh bir sûfinin hayatının tasavvufun teşekkül sürecine nasıl ışık tutabileceği görülmektedir.

Çalışma esnasında karşılaşılan bir diğer husus ise tasavvuf ilminin başlıca kaynağı sayılan ve sûfilerce tevsiki icma düzeyinde olan tabakât türü eserlerdeki rivayetlerin diğer âlimler tarafından tartışılıyor olmasıdır. Sözgelimi Ma'rûf ile Ali er-Rızâ'nın görüştüğü olgusuna tabakât türü eserlerin neredeyse tümünde rastlanırken bazı Sünnî ve Şîî âlimler bunun gerçekleşmediğini savunmaktadır. Bu durum şu soruyu beraberinde getirmektedir: Sûfi literatüründe aktarılan rivayetlerin objektifliği nasıl ölçülebilir? Kaleme alınan her eserin metin tenkidine tabi tutulması elzemdir. Fakat sûfi yazarların tabakâtı incelendiğinde aktardıkları rivayetleri isnad zincirleri ile naklettikleri ve eserlerini hadis usulü üzere oluşturdukları görülmektedir. Hal böyle olunca eserlerin kaleme alınış tarihleri ve yöntemleri göz önüne alındığında sûfilerin Ma'rûf hakkında naklettikleri rivayetlerin tarihî gerçekliğe daha yakın olduğu kanaati hâsıl olmuştur. Bu hususta Kuşeyrî'nin Ma'rûf'un

⁸⁰ Şeybî, *es-Sıla*, 1/242.

⁸¹ Şeybî, *es-Sıla*, 1/243.

⁸² Mektubun tam metni için bk. Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet*, 269-297.

⁸³ Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet*, 298-299.

⁸⁴ Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet*, 298-299.

⁸⁵ Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet*, 390-391.

ağzından aktardığı İmam Ali er-Rızâ ile olan diyalogu ikilinin görüştüğüne dair en açık rivayettir. Sünnî âlimlerle Şîî dünyada imam olarak kabul gören isimlerin görüşmelerine Ma'rûf ile İmam Ali er-Rızâ öncesinde de –sözelimi Ebû Hanife'nin İmam Zeyd b. Ali, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık ile görüşmesi- rastlanmaktadır. Bu durumun tasavvuf tarihi açısından ifade ettiği anlamların ötesinde Sünnî-Şîî paradigmalardan kesişim/ayrışım çizgisi noktasında daha da öne çıkmaktadır. Dolayısıyla tasavvuf ilmi özelinde Sünnî paradigmaya Şîî düşünceden herhangi bir tedâhülün olma imkânı nasıl saptanabilir? Başka bir ifade ile hem Sünnî hem de Şîî düşünce açısından kabul gören imamların Şîâ taraftarlarınca tekelleştirilmesi mümkün müdür? Görüldüğü kadarıyla ikilinin görüşmediği yönünde fikir beyan eden yazarların ise bu düşüncelerini çoğunlukla apolojik gayeler üzerine inşa ettikleri tespit edilmiştir. Nicholson'un Ma'rûf hakkında beyanda bulunduğu tasavvuf ilmini Hıristiyanlık öğretilerinden edinip İslâm'a entegre ettiği fikri ise Massignon tarafından nakzedilmiştir.

İkilinin görüşüp görüşmedikleri yönündeki tartışmaların yanında sûffilerin yaşantı ve öğretilerinin, tasavvuf ilminin sınırlarını belirlemedeki ehemmiyeti bir kere daha gözler önüne serilmektedir. Zira tasavvuf ilminde ricâl, diğer dini ilimlere mukabil daha çok ön plana çıkmıştır. Konunun ehemmiyetine mukabil sûfi biyografileri üzerine yapılan çalışmalar yeterli seviyede değildir. Hal böyle olunca tasavvuf araştırmacılarının bu konuya eğilmeleri gerektiği dikkatleri celbetmektedir.

Kaynakça | References

- Arberry, Arthur J. An Introduction To The History Of Sufism : The Sir Abdullah Suhrawardy Lectures For 1942. London : Longmans Green and Co.Ltd., 1942.
- Attar, Ebû Hâmid Feridüddin. Tezkiretü'l-evliyâ. çev. Süleyman Uludağ. Bursa : İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Attar, Ebû Hâmid Feridüddin Muhammed b Ebî Bekr İbrâhîm-i Nisâbü'rî. Muslim Saints and Mystics : Episodes From The Tadhkirat al-Avliya. çev. John Arberry Arthur. London : Routledge and Kegan Paul, 1983.
- Aydınlı, Yaşar. "Menakıbu Ma'rûf el-Kerhî". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/ (1986), 141-144.
- Bağdadi, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit el-. Tarihi medineti's-selam. Tunis : Darü'l-Garbi'l-İslami, 2015.
- Bozkurt, Nahide. "Me'mun". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 29. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Browne, Edward Granwille. A Literary History of Persia. London : T. Fiher Unwin, 1902.
- Büyükkara, Mehmet Ali. Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet : Musa Kazım ve Ali Rıza Dönemi Şiiliği ve Abbasiler. İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2010.
- Câmi, Ebû'l-Berekat Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed. Nefehâtü'l-üns min hazarâtü'l-kuds. thk. W. Nassau Lees. Calcutta : W. N. Lees Press, 1859.
- Evliya Çelebi. Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi : Akkırman - Belgrad - Gelibolu - Manastır-Özü - Saraybosna - Slovenya - Tokat - Üsküp. thk. Seyyit Ali Kahraman. İstanbul : Yapı ve Kredi Bankası, 2010.
- Furat, Ahmed Subhi. "Ma'ruf el-Kerhî". İslam Medeniyeti, 14-17.
- Gökbulut, Süleyman. "Seyyid Haydar Âmulî ve Câmi'u'l-Esrâr ve Menba'u'l-Envâr Adlı Eserinde Tasavvuf Şiilik İlişkisi". Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 37 (2016), 45-71.
- Gündüz, Şinasi. "Sâbilik". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
- Hucvîrî, Ebû'l-Hasan Ali b Osman b Ali. Hakikat Bilgisi: Keşfu'l-mahcûb. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul : Dergah Yayınları, 2016.
- İbn Teymiyye, Takiyüddîn Ahmed. Minhâcüs-sünneti'n-nebeviyye. Riyad : Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b Alî b Muhammed Bağdâdî. Menakıbu Ma'rûfî'l-Kerhi ve Ahbaruh. Beyrut : Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1985.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed. Tabakâtü'l-evliya. Beyrut : Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İsfahâni, Ebû Nuaym Ahmed b Abdullah b İshak İsfahani el-. Hilyetü'l-evliya ve Tabakatü'l-asfiya. thk. Mustafa Abulkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1997.
- İsfahânî, el-İsfahâni, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak. Allah Dostlarının Dünyası: Hilyetu'l-evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ. çev. Hüseyin Yıldız vd. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.
- Kılavuz, Ahmed Saim. "Ali er-Rızâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.
- Kuşeyrî, Abdülkerim el-. Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul : Dergah Yayınları, 2016.
- Lamiî Çelebî. Evliya Menkıbeleri = Nefahatü'l-üns. çev. Lamiî Çelebî. thk. Süleyman Uludağ - Musafa Kara. İstanbul : Marifet Yayınları, 1995.
- Massignon, Louis. Doğu Devrinde İslam Tasavvufu. çev. Mehmed Ali Aynî. thk. Osman Türer - Cengiz Gündoğdu. İstanbul : Ataç Yayınları, 2006.
- Nicholson, Reynold. Tasavvufun Menşei Problemi. çev. Abdullah Kartal. İstanbul : İz Yayıncılık, 2018.
- Nicholson, Reynold A. İslam Sûfleri = The Mystics of Islam. çev. Kemal Işık vd. İstanbul : Büyüyenay Yayınları, 2014.
- Öngören, Reşat. "Ma'rûf-i Kerhî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. c. 28. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-. Tabakatü's-sufiyye. thk. Nureddin eş-Şerîbe. Kahire : Mektebetü'l-Hanci, 1969.
- Şâ'rani, Ebû'l-Mevahib. Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali Mısri. et-Tabakâtü'l-kübra. thk. Ahmed Abdulhalim - Tevfik Ali Vehbe. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dinâye, 2005.
- Şeybi, Kâmil Mustafa. es-Sılatu beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu'. Beyrut : Dârü'l-Endelüs, 1982.
- Şeybi, Kâmil Mustafa. "Sufilerin Erkanı ve Bunların Şiilikle Benzerliği". çev. Ali Çoban. Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim] 12/3 (2008), 417-437.
- Şeyhi, Köstendilli Süleyman. Bahrü'l-velâye : 1001 Sufî. çev. Sezai Küçük - Semih Ceyhan. İstanbul : Mavi Yayıncılık, 2007.
- Tan, M. Nedim. Bir Dinî İdealin İfade Biçimleri: Râbia el-Adeviyye'den Kalanlar. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020.
- Türk, Hamide. Ma'rûf el-Kerhî: Hayâtı, Tasavvufî Görüşleri ve "Menâkıbu Ma'rûf El-Kerhî" İsimli Eser. Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Yaman, Hikmet. "İsmi Olmayan Bir Hakikatten Hakikati Olmayan Bir İsme Varan Yolculuk: Oryantalist Çalışmalarda Tasavvufun Menşesine Dair Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme". Akademiar: Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi 1 (2016), 15-48.
Zerrinkûb, Abdülhüseyin. Cüsticu der Tasavvuf-i İnan. Tahran : Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1988.